

Jan de Zanger

SOMS HERKEN IK MEZELF ERIN

De eerste keer dat ik als volwassene nadenk over het verschijnsel jeugdliteratuur, is het meteen raak. Het is augustus 1966 en ik ben op bezoek bij Cecil Bødker, de Deense schrijfster van wie ik gedichten, verhalen en een roman vertaald heb. Zij heeft de uitnodiging gekregen een manuscript voor een jeugdboek in te sturen voor een wedstrijd waaraan een grote prijs verbonden is en ze speelt met de gedachte aan die uitnodiging gehoor te geven.

Maar wat is dat eigenlijk: jeugdliteratuur? Wat lezen wij zelf? Ook over grenzen heen blijken we heel wat gemeenschappelijks gelezen te hebben: sprookjes van Grimm en natuurlijk Andersen, Robinson Crusoe, Gullivers Reizen, Karl May, De Negerhut van Oom Tom, maar na die titels lopen onze herinneringen uiteen.

Schiedam, maart 1943, een zondagochtend. Samen met mijn zusje word ik door mijn ouders naar de zondagsschool gebracht, als de sirenes beginnen te loeien. Luchtalarm is zo gewoon, dat we midden op straat met het hoofd in de nek naar de vliegtuigen blijven kijken, die hoog in de blauwe lucht witte strepen achter zich aan trekken. Tot mijn vader ons vastgrijpt en in een portiek rukt; hij heeft ze eerder gezien dan wij, die stokjes die steeds sneller naar beneden komen, de bommen die voor Wilton-Fijenoord bestemd zijn. - Als ik na de zondagsschool met mijn zusje naar huis loop, worden we in een zijstraat vlak bij huis tegengehouden door mannen met een band om de arm. Er mag niemand door, maar als wij huilend zeggen dat we daar wonen, neemt een van de mannen ons mee. Om de hoek zien we de vlammen die bij de bovenburen uit de ramen schieten en dan naar boven omhoog; even later zien we, dat er twee huizen verder een groot gat in de rij geslagen is, het puin ligt in een berg tot half op de straat. De man met de band om zijn arm brengt ons tot bij de voordeur, die open staat; ik zie mijn vader door de gang lopen met de tas die hij altijd meeneemt naar kantoor. In mijn herinnering wordt er door niemand een woord gezegd. Ik loop de kamer in, stap over planken van de schutting uit de achtertuin die half over de bank liggen, naar de hoek waar ik heb zitten lezen. Het verhaal over de jongen die een recept heeft gevonden van een drankje dat hem onzichtbaar kan maken, het verhaal dat zo spannend was, dat de zondagsschool een hinderlijke onderbreking van mijn leesplezier was. Er liggen glassplinters op, ik heb het nog maar net schoongemaakt, als Duitse soldaten ons naar buiten jagen, het wordt te gevaarlijk. Volgens mijn moeder heb ik "De wonderlijke avonturen van Bram Vingerling" door A.D. Hildebrand op onze omzwervingen langs familie in Rotterdam drie dagen onder mijn arm geklemd gehouden. Het was toen mijn enige bezit. Ik heb het nooit herlezen.

Schiedam, najaar 1944. De boekwinkels zijn leeg, maar op weg naar school kom ik elke dag langs die winkel, helemaal aan het eind van de Sint Liduinastraat: boekhandel en uitleenbibliotheek. De man verkoopt tweedehandsboeken en in zijn etalage staan de boeken van Karl May verleidelijk uitgestald, een oranjegeel bandje, indianenkoppen, Old Shatterhand en Winnetou, gedrukt op slecht, bijna bruin papier. Ze zijn van iemand anders geweest en dat vind ik stom; als ik die boeken had, zou ik ze nooit meer wegdoen. Ze kosten veertig cent per stuk, maar de man wil ze ook wel ruilen tegen andere boeken. Voor Bram Vingerling krijg ik er drie. Ik heb er geen idee van waar ze gebleven zijn.

Schiedam, 1946. Er beginnen weer nieuwe boeken te komen. In de boekwinkel van Van Duinhoven op de hoek van de Burgemeester Knappertlaan en de Warande liggen ze in de etalage, de ruit is aan de binnenkant met geel cellofaanpapier bespannen om het verkleuren van de kaften tegen te gaan. Boeken over de oorlog, K. Norel, "Engelandvaarders". Ik lees ze wel, ik vind ze spannend, maar ik hoef ze niet zelf te hebben. Ik spaar mijn zakgeld voor heel andere boeken, boeken over eskimo's, over ontdekkingsstochten in Afrika en over gebeurtenissen uit de oorlog, een verslag van uur tot uur, soms van minuut tot minuut, van de strijd om de Maasbruggen in Rotterdam, compleet met foto's en situatietekeningen. Dat is écht, iets heel anders dan die boeken van Norel, want bij hem zijn het verzonnen personen die van alles en nog wat beleven - en ik wil weten hoe het werkelijk was.

Cecil Bødker heeft vergelijkbare ervaringen. Ook haar belangstelling verschoof van het boek met fantastische avonturen zoals die van Bram Vingerling naar de beschrijvingen van spannende gebeurtenissen die echt waar gebeurd zouden kunnen zijn, zoals de indianenverhalen van Karl May, en dan verder naar de authentieke verslagen van grote gebeurtenissen en de beschrijvingen van gebruiken, gewoonten en omstandigheden in exotische streken.

Tot ons twaalfde, dertiende jaar hadden we allebei de boeken die voor kinderen van die leeftijd geschreven waren, verslonden, met inbegrip van de werken uit de wereldliteratuur die langzamerhand alleen nog in de kinderkamer voorkwamen, zoals Robinson Crusoe. Wat konden we ons van die boeken herinneren? Het verhaal in grote lijnen, een sprekend detail dat ons was bijgebleven (de voetafdruk van Vrijdag!), sommige gebeurtenissen nog stapje voor stapje - en wat we vooral nog wisten en waar we bijna nostalgisch over konden praten, dat was die spanning tijdens het lezen die we later steeds meer kwijtgeraakt waren; dat gevoel als je bijna onderaan de rechter bladzijde gekomen was, dat je nu heel vlug moest omslaan om verder te lezen, want nu kon er wel eens iets heel ergs gebeuren; die behoefte om de hoofdpersoon toe te roepen, dat hij niet zo stom moest doen . . .

Om elkaar op voorbeelden te wijzen begonnen we in een Deense ver-

taling van Robinson Crusoë te bladeren - om tot de verrassende ontdekking te komen, dat er hele bladzijden vol moraliserende beschrijvingen in voorkwamen, waarvan we ons letterlijk niets konden herinneren. Het was alsof die bladzijden pas later aan het boek van onze jeugd waren toegevoegd (ik heb het later thuis gecontroleerd: ook in mijn Nederlandse Robinson stonden ze).

Na ons dertiende jaar hebben we de boeken voor onze eigen leeftijd eigenlijk alleen gelezen, omdat er zo weinig anders te lezen was. Cecil Bødker las liever jongensboeken dan meisjesboeken, want die waren helemaal te flauw, maar met die jongensboeken hadden we dezelfde problemen: verhalen over stoere binken die spannende avonturen beleefden, zonder dat je er ooit achter kwam, wat ze daarbij dachten of voelden. Als lezer werd je meegesleurd van de ene gebeurtenis naar de andere (en daarom bleef je doorlezen), maar aan het eind had je toch een wat onbevredigd gevoel: nam die schrijver ons als lezer eigenlijk wel serieus?

Dat was de voornaamste vraag die we in dat gesprek van augustus 1966 verder uitdiepten. De boeken uit onze jeugd waren geschreven door mensen die wisten hoe ze een jonge lezer konden boeien, namelijk door het opvoeren van de spanning in een aaneenschakeling van acties. Wij hadden dat zelf als positief ervaren, wij waren wérkelijk geboeid geraakt - we beschouwden het dus als een van de eisen waaraan een jeugdboek moest voldoen. Maar die spanning mocht niet ten koste gaan van de innerlijke logica van het boek. Een lezer van tien of van veertien jaar kan net zo goed denken als een volwassene, hij heeft net zo goed als die volwassene in de gaten of de gebeurtenissen in een verhaal een logisch aaneengesloten geheel vormen, of dat het spannende episoden zijn die alleen met elkaar verbonden zijn doordat er dezelfde personages in optreden. De schrijver die het laatste doet, neemt zijn publiek niet serieus, hij komt alleen maar tegemoet aan de lezerswens dat het boek spannend moet zijn - en schrijft daarmee triviaalliteratuur voor jongeren.

Dat bracht ons tot andere eisen waaraan een goed jeugdboek volgens ons dient te voldoen: ook de personages uit een jeugdroman worden geacht een langer leven te hebben dan de periode die in het boek beschreven wordt; ze moeten dus een voorgeschiedenis hebben en er moeten perspectieven zijn voor een leven-na-de-roman, dat door de lezer zelf kan worden ingevuld als hij daar behoefte aan heeft. Die eis geldt volgens ons zowel voor het fantasieverhaal als voor de realistische jeugdroman, omdat de lezer zich bij beide met de personages moet kunnen identificeren. Om die identificatie te vergemakkelijken moet de schrijver zich niet opstellen als de alwetende verteller, die al schrijvend laat merken dat hij allang weet hoe het verhaal zal aflopen en die nauwkeurig aangeeft hoe alle personages uit zijn boek zich voelen en wat ze denken. Het is veel beter als de schrijver als het

ware in één van zijn personages kruipt en alle gebeurtenissen door de ogen van die persoon beschrijft. Wij kozen daarvoor toen heel bewust niet de ik-vorm, omdat we als kind allebei een hekel hadden gehad aan ik-boeken, behalve als het om authentieke dagboeken als dat van Anne Frank ging.

Een samenleving waarin alleen maar kinderen of jongeren voorkomen, bestaat alleen maar als ze als groep op een onbewoond eiland aanspoelen. Die situatie is dus onnatuurlijk. De jonge lezer wordt de hele dag met volwassenen geconfronteerd, die hij al of niet aardig vindt. Wij vonden toen - en vinden nog - dat dat ook in het jeugdboek het geval behoort te zijn. Die volwassenen hebben net als de jeugdige hoofdpersonen hun goede en hun slechte eigenschappen, waarmee ze op situaties reageren en zelfs invloed hebben op het verloop ervan.

Over één eis voor het jeugdboek waren we het meteen al zo roerend eens, dat we er nauwelijks over gepraat hebben. Natuurlijk behoort je als schrijver iets te vertellen te hebben, je moet de behoefte hebben een lezer (ook een jeugdige lezer) iets mee te delen en daar heb je zelf een mening over, noem het wat mij betreft de boodschap van de schrijver. Maar die boodschap behoort in het verhaal verpakt te zitten op een zodanige manier dat het niet nodig is haar nog eens apart weer te geven; dus niet de moraliserende bladzijden die op ons als jonge lezers zo weinig indruk hadden gemaakt, dat we ze totaal vergeten waren.

Ik had tot op dat moment eigenlijk nooit over jeugdliteratuur nagedacht, laat staan over het zelf schrijven voor jongeren. Toen ik dat zei, veerde Cecil Børdker op; zij voelde zich het meest aangetrokken tot lezers van tien jaar en ouder, de kinderen die al kunnen lezen en dikwijls niet genoeg boeken kunnen vinden om aan hun leeswoede te voldoen. Als ik ooit een jeugdboek zou schrijven, moest het voor ouderen zijn, voor veertien-vijftienjarigen. Toen ik zelf zo oud was, had ik het gevoel dat er geen boeken voor mij geschreven werden, geen boeken waarin ik mezelf herkende. Zulke boeken zou ik willen schrijven.

Cecil Børdker schreef "Silas en de zwarte merrie", stuurde het manuscript in voor de prijsvraag van de Deense Academie en won. Ik legde me in de jaren na 1966 steeds meer toe op het vertalen van Deense, Zweedse en Duitse jeugdboeken die voldeden aan de eisen voor goede jeugdliteratuur, zoals we die toen geformuleerd hadden. Het duurde vijftien jaren voordat ik mijn eerste eigen jeugdboek durfde publiceren, "Ben is dood".

In de jeugdromans die daarna gevolgd zijn, heb ik steeds geprobeerd me aan de mijzelf opgelegde eisen te houden en boeken te schrijven voor veertien-vijftienjarigen. Soms herken ik mezelf erin.